

## DE PARADIJSTUIN



Zsuzsa Bánk

# De paradijstuin

Vertaald uit het Duits  
door Irene Dirkes en Lucienne Pruijs

Nieuw Amsterdam

De vertalers ontvingen voor dit boek een projectsubsidie  
van het Nederlands Letterenfonds

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met een subsidie  
van het Nederlands Letterenfonds

**N**ederlands  
letterenfonds  
dutch foundation  
for literature

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door ondersteuning  
van het Goethe-Institut



Oorspronkelijke titel *Sterben im Sommer*

© 2020 S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main

© 2022 Nederlandse vertaling Irene Dirkes en Lucienne Pruijs /  
Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagbeeld © Wilhelm List / Bridgeman Images

Foto auteur © Hollandse Hoogte

NUR 302

ISBN 978 90 468 2858 8

[www.nieuwamsterdam.nl](http://www.nieuwamsterdam.nl)



**D**e zomer stort zijn felste geel over ons uit, maar we praten over de winter. Onderweg naar het zuidoosten, Würzburg, Regensburg, Passau, Wenen, dan Hongarije, Sopron, Sárvár, vertelt mijn moeder over de winter, het is snikheet maar ze vertelt over ijs en sneeuw in januari 1973 toen mijn ouders in hun flatje in Frankfurt telefonisch een telegram gedicteerd kregen. Een telegram uit Hongarije, opgesteld in het Hongaars, voorgelezen door het Duitse telegraafkantoor, op neutrale toon, zonder oordeel, zonder duiding of begrip, letter voor letter, omdat de woorden geen betekenis hadden, niet voor een Duits oor. Mijn vader had de hoorn opgenomen, pen en papier erbij gepakt en herhaalde elke letter, mijn moeder sloeg hem angstig gade, omdat ze vermoedde, misschien al wist wat nu ging komen, omdat het niet onverwacht was, maar iets waar ze al weken voor vreesde. Mijn vader was begonnen te schrijven, maar legde de pen snel weer neer. De eerste vier letters van het woord waren voldoende om het volledig te begrijpen, om de reikwijdte ervan meteen te beseffen: m-e-g-h. Meer was er niet nodig om te weten hoe het hele woord was opgebouwd, hoe het eruitzag en waar het op afstevende, wat het wilde zeggen en ons zou overbrengen, *meghalt* – is overleden.

Mijn moeder herinnert zich hoe ze begon aan de lange donkere reis naar haar geboortedorp, dat ze zestien jaar eerder tijdens de Hongaarse Opstand halsoverkop had verlaten. Vrienden hadden haar aangeraden onmiddellijk te vertrekken, gezien alle onvoorspelbaarheden op die reis naar het ongewisse, dus nam ze de nachttrein van Frankfurt naar Wenen en ging ze de volgende morgen voor haar visum naar Ibusz, het Hongaarse staatsreisbureau, het vaste adres voor iedereen die in de Koude Oorlog van West naar Oost, van Oostenrijk naar Hongarije reisde, dus de kant die verder niemand op wilde, tegen de stroom in. Terwijl de zon op onze auto brandt en de velden overal om ons heen verdorren, denkt mijn moeder terug aan die duistere, steenkoude winter, aan zijn donkere vorstdagen en heldere sneeuwnachten, aan haar mengeling van verdriet, verlamming en nerveuze angst dat ze het niet zou halen, dat ze niet op tijd zou zijn voor de begrafenis, om haar vader nog een laatste keer te zien, ook al was hij dood.

Een dag later zitten we dan in dat dorp voor het huis van mijn tante en mijn nicht, in de tuin met uitzicht op de nabijgelegen wijnhellingen, tussen de oleanders en kersenbomen die hun vruchten al hebben afgeworpen, een paradijstuin waar de herinnering aan die winter van 1973 blijft voortleven. Mijn nicht vertelt dat ze destijds geloofde dat het einde van de wereld was aangebroken, het *vége a világnak*. Ze had de gordijnen voor het raam opzijgeschoven, er vielen dikke sneeuwvlokken en ze zag haar vader met jas en hoed en een sombere blik door de sneeuwjacht lopen, langzamer dan anders, aarzelend vanwege het bericht dat hij kwam brengen, en ze wist: dit is het einde van de wereld, nu is het

gekomen, grootvader is overleden en heeft het einde van onze wereld ingeluid.

Hoewel we in Hongarije de stralende zomer kwamen zoeken, vinden we ook deze keer ziekte en dood, dat innig verstrengelde paar, het dringt zich op en je komt er niet vanaf, als een klis hecht het zich vast, blijft het aan je kleven, het wil erbij horen en danst mee, het klampt zich vast en maakt zich uit zijn omhelzing niet meer los. Ieder mens heeft zijn geschiedenis van ziekte en dood, ieder mens heeft zijn verliezen, zijn zwartvertakte beelden die niet verbleken. De doden zijn nooit dood, ze horen in de eerste zinnen van een ontmoeting, van een gesprek, ze zitten in de tuinen, aan de tafels, voor de soepkommen, de mandjes met gesneden witbrood, en bevelen, zo, praat nu over mij, stop niet, hou niet op over mij te praten. De wond is geheeld, maar het litteken begint weer te trekken, hier onder de kersenboom, onder de acacia, wanneer het maar wil en vindt dat dit het moment is, dat het nu weer tijd is. Mijn moeder huilt na al die jaren nog steeds om haar vader, mijn nicht en ik, we huilen na al die jaren nog steeds om onze grootvader, de pijn is alleen in iets alledaags overgegaan, hij wordt verdeeld over allen die rond de tafel zitten, iedereen neemt er een stuk van en slikt het weg met soep en brood.

Ik ben op weg gegaan om mijn zieke vader naar zijn Hongarijzomer te brengen. Hem in het dorp af te zetten, misschien naar het Balatonmeer mee te nemen. Hem nog één keer die walnotenboomzomer te laten voelen, nog één keer in het café aan het Kisfaludy-strand een gekoelde Soproni voor hem te bestellen en samen over het weidse blauw uit te kij-

ken. Maar sinds we zijn aangekomen, gaat hij achteruit, elke nacht zijn we ongerust. Hij heeft ineens koorts gekregen die niet wil zakken, het ziekenhuis thuis zegt aan de telefoon dat hij meteen behandeld moet worden. Mijn nicht verbiedt me hem naar een Hongaars ziekenhuis te brengen, daar helpt niemand je, zegt ze, de mensen sterven er op de Spoedeisende Hulp, dus rijden we naar Eisenstadt, het dichtstbijzijnde ziekenhuis aan Oostenrijkse zijde. Niet ver hiervandaan is mijn vader meer dan zestig jaar geleden de grens over gevlucht.

In Eisenstadt wachten we tot de avond, maar er komt geen bed vrij, hij moet naar een ander ziekenhuis, in Neder-Oostenrijk, de ambulance zal hem brengen. Bij het afscheid zeg ik: over een paar dagen haal ik je op, dan zitten we aan het Balatonmeer en bestellen twee Soproni, ik veins optimisme, laat mijn stem zo normaal mogelijk klinken en laat de angst niet toe, ik laat niet toe dat die mijn woorden overmeestert, ze vastbindt, vertroebelt en verlamt, al een tijdje ben ik er handig in geworden om de dingen te bagatelliseren, hun wreedheden weg te duwen en te negeren, de scherpe kantjes ervan af te halen. Maar de koorts houdt ons in spanning, alle daaropvolgende dagen verdwijnt hij tegen de middag, om 's avonds weer terug te keren en op te lopen, onafgebroken wacht ik op een telefoontje, van het ziekenhuis, de arts, de verpleegkundige, van mijn nicht in de paradijstuin, mijn moeder in het zomerhuis twee straten verderop, mijn broer in Berlijn; ze horen allemaal bij de reidans van angst en spanning, bij ons netwerk van zorgen. Terwijl mijn kinderen in het Balatonmeer springen en zich uitleven met waterpolo, de bal met hun vuisten de lucht in jagen, sta ik aan de kant om de telefoon aan te nemen, elke keer als hij overgaat, giert de



angst door mijn keel; tijdens deze schitterende zomer met al zijn vertrouwde vertier en vleierij begin ik met het ergste rekening te houden.

We wilden een grootse zomer, misschien zijn laatste. Dagen zonder zorgen, misschien zelfs zonder pijn. Dagen waarop de kanker rust. Slaapt, niet wakker wordt. Gewoon doorslaapt. Niet beweegt. Hooguit op zijn andere zij gaat liggen, en dan verder slaapt. Ja, de zomer is groots, zoals hij hier altijd groots is, de krekels sjirpen vol overgave, het kwik schiet elke ochtend omhoog en de bossen ruisen harder zodra er een bries opsteekt. 's Avonds als ik van het ziekenhuis naar het dorp rijd of daarvandaan verder naar het Balatonmeer, heb ik op de wegen, de smalle, eindeloze asfaltaders, het rijk alleen. Die zomer leg ik drieduizend kilometer af. Ik koop vignetten, ik reis van land naar land, van grens naar grens, Slowakije, Oostenrijk, Hongarije, van stad naar stad, van dorp naar dorp, ik wissel van taal, Hongaars, Duits, Engels, ik raak in de war. Mijn vader verhuist van ziekenhuis naar ziekenhuis, van afdeling naar afdeling. Aan de oever van Balatonfüred, waar ik net in mijn badpak in de hete zon sta, krijg ik zijn arts aan de lijn, mijn vader moet geopereerd worden, over een paar minuten wordt hij met de helikopter naar het volgende ziekenhuis gebracht, een uur ten noorden van Wenen. Terwijl mijn kinderen bij het waterpoloën krijsen, zwaaien, springen, op het water petsen, kopje-onder duiken en handstand oefenen, gaat ergens voorbij Bratislava een helikopter met mijn vader de lucht in. Ik vouw mijn handen en stuur mijn gebeden over het blauwe meer.

Nieuw is het niet, ook niet verrassend, ziekte en dood hoorden er in Hongarije altijd bij, zolang ik me kan herinneren, zolang we hier de zomers hebben doorgebracht, waren ze hier thuis. Alleen zijn wij nu de hoofdpersonen, niet de anderen. Elk jaar waar we op terugkijken, moest er iemand gaan, elk jaar moesten we afscheid van iemand nemen, iemand opgeven en loslaten. Ziekte en dood waren de ongenode gasten, ze klopten aan, kwamen bij ons aan tafel zitten, aten van onze borden. De mensen stierven in hun keuken, in hun bed, bij het werken in de tuin, op het land, bij het kersen plukken, het varkens voeren, op weg naar de kerk, naar het café, op de fiets, de brommer, tijdens het rennen, spelen en ravotten. Eigenlijk nooit in het ziekenhuis. Het sterven voltrok zich niet afgezonderd, het gebeurde in het bijzijn van getuigen. Niet alleen ouderen stierven, ook jongeren, kinderen en zuigelingen. De medische zorg was gebrekkig, er was een tekort aan medicijnen. Mijn nicht vertelt op een van die zachte avonden dat alleen zij en haar broers tegen polio werden ingeënt, alleen zij en de kinderen van de dorpsdokter. Het vaccin had mijn moeder van haar eerste in Duitsland verdiende geld gekocht en per post opgestuurd.

Mijn ouders hebben me altijd heel vanzelfsprekend met hun moeiteloze en zorgeloze houding omringd. Dat dit in de voorgaande jaren elke dag voorbij had kunnen zijn, heb ik nooit al te serieus genomen, maar ergens wel voorvoeld en met een paar terzijde liggende, verborgen zenuwuiteinden gemerkt. Daarom ben ik het afgelopen jaar naar Hongarije gereisd om ze in hun zomerhuis te bezoeken, daarom is mijn broer het afgelopen jaar naar Hongarije gereisd om ze in hun zomerhuis te bezoeken, om met onze vader naar het

Balatonmeer te gaan en een heel stuk te zwemmen. Voor zo'n *jó úszás*, zoals ze aan de oevers zeggen, zo'n lekker eind zwemmen, een flink stuk zwemmen, een aardig eind het water in, crawlen en een duikje nemen, je op je rug draaien, naar de lucht kijken en dan verder crawlen, een flinke, lange zwempartij door meer en hemel, water en lucht. Je kunt het niet volledig vertalen, in het Hongaars zit er ook iets in wat je niet in een vertaling kunt uitdrukken, 'flink' voor 'jó' is te weinig, te klein, te magertjes. Dit *jó úszás* is de kern van de Hongaarse zomer, het middelpunt van de zomer, het punt waar alles op moet uitdraaien. Je springt in het meer en zwemt ver voorbij de laatste afbakening, voorbij de boten van de reddingsbrigade. Het is meer dan zwemmen, het is een manier om afstand te nemen van de dingen, niet alleen van het strand en de drukte daar, maar van alle dingen die normaal het leven uitmaken en bijeenhouden, van de wereld waar dat leven plaatsvindt en al die dingen samenkomen. Ver weg in het meer, waar het blauw van het water naar het blauw van de lucht grijpt en ermee wedijvert, lijkt die wereld onbeduidend, vergeten. Daarom stel je je 's morgens al de vraag, zodra je de eerste blik op het meer werpt om te kijken of het groen, blauw of turquoise is, stil of woelig door de wind: geeft het meer me vandaag zo'n *jó úszás*?

Toen ik op een van die middagen in Balatonfüred een eind het meer op was gezwommen en daarna het water uit kwam, sprak iemand langs de kant, bij het trapje dat het water in leidt, me aan en zei lovend: zo, dat was me een *jó úszás*! Ik lachte en antwoordde: ja, dat was zeker een *jó úszás*! Er wordt het gevoel mee bedoeld, het appelleert aan het grote, vrije en zorgeloze ervan, de uren van onbezorgdheid in het

zonwarme water, er wordt het uitgebreide in-het-water-zijn mee bedoeld waaraan geen eind wil komen, waarvoor geen tijd bestaat. Dat heeft onze vader ons al vroeg geleerd: naast elkaar, met elkaar in het water te zijn, misschien was dat het eerste wat hij mijn broer en mij leerde en bijbracht, en wat ons zonder woorden, zonder uitleg altijd op natuurlijke wijze heeft verbonden. Dat heeft hij in alle zomers hier met ons geoefend en gedeeld: de liefde voor het water, het lekkere zwemmen, die geweldige, fantastische zwempartij – die jó úszás.

Speelt hij nu een krankzinnig spel met ons? Is hij van plan geweest ons hier vast te houden? Heeft hij een net gespannen waarin we steeds weer verstrikt raken? Jaagt hij me kriskras door dit land dat vroeger ooit zijn vaderland was? Onlangs hebben we over zijn dood gesproken, hij wil in Hongarije begraven worden, maar wij willen hem graag in onze buurt houden. Dus zit hij misschien daarom vast in het midden, halverwege, tussen onze twee werelden, alsof hij dat zo bedacht heeft, alsof hij dat zo heeft kunnen sturen. Wat zijn graf betreft vertrouwt hij me niet, daarom heeft hij mijn nicht op het hart gedrukt, haar opgedragen ervoor te vechten – wat in het Hongaars sterker klinkt dan in het Duits, in het Hongaarse *harcolni* zit niet alleen vechten, maar ook een veldslag vol bloedvergieten waarbij je alles kunt verliezen. In haar paradijstuin zeg ik tegen haar: laten we niet vechten, alsjeblieft, niet daarom, ook ik heb een plek nodig waar ik mijn vader kan bezoeken als hij niet meer leeft.

Na de operatie in Mistelbach ligt hij tussen slangetjes en hightechapparatuur, ik sta aan zijn bed en houd zijn bevende

handen vast, praat tegen hem, ook al weet ik niet of hij me kan horen, of hij eigenlijk wel merkt dat we er zijn. Ik kijk naar het houten kruis aan de muur en in mijn hoofd begin ik zachtjes te fluisteren: neem hem nu mee en sla de rest over, bespaar hem de pijn, alstublieft, ik kan het verdragen, we zullen het kunnen verdragen. Maar de dood wacht. Sterven past blijkbaar niet bij dit blauw dat tijdens mijn terugrit tussen Pannonhalma en Zirc de lucht kleurt onder een enkele wolk. Ik luister naar Stevie Nicks, een Amerikaanse laat in Hongarije de tranen in mijn ogen schieten, een Amerikaanse laat me onder de Hongaarse hemel in mijn Duitse auto huilen omdat ze vraagt, *can I handle the seasons of my life?* en ik moet haar antwoorden, *no, I can't, I just can't handle them.* Ik kan niet omgaan met de seizoenen van mijn leven, of beter gezegd: met dit seizoen van mijn leven kan ik niet omgaan. Ik herhaal voor mezelf: sterven past niet bij de zomer. Sterven hoort bij de winter.

Ook bij de winter van 1973, toen mijn moeder op reis ging voor de begrafenis van haar vader. Niemand in het dorp wist ervan, niemand wist dat het IJzeren Gordijn op tijd voor haar zou opengaan en haar erdoor zou laten glippen. Er was geen telefoon, dus ook geen aankondiging. Ze reed het donker in, wachtte ongeduldig op ijsskoude perrons, staarde naar de traag voortkruipende wijzers van de stationsklokken. In Wenen nam ze de trein naar Győr, in Győr de volgende trein die haar in de buurt van haar dorp bracht. 's Avonds laat kwam ze aan. Alle wegen waren bevroren, verdwenen als onder dik glas. De sneeuw was opzijgeschoven tot hoge muren. Er reed geen bus. Het dichtstbijzijnde huis was dat van haar broer, ze wilde de nacht daar doorbrengen en op de

ochtend wachten. Maar de poort was afgesloten, niemand hoorde haar geklop. De kou putte haar uit, de koffer trok aan haar arm, voorzichtig tastend liep ze stapje voor stapje over het ijs, langzaam liep ze door het slapende stadje, vervolgens over de doorgaande weg naar haar dorp, onder een grote maan, die helder boven haar stond. Toen ze de straat insloeg, zag ze op het erf nog licht branden. Mijn moeder liet haar koffer vallen en rende de laatste meters luid roepend. Mijn grootmoeder deed de deur open, mijn lieve schat, *arany lányom*, zei ze. Ik wist dat je afscheid van je vader zou nemen, ik wist dat je zou komen.



W e staan stil voor de paradijs tuin, mijn nicht en ik, als twee mensen die hier op een bepaalde manier thuis horen en ook weer niet. Het heeft een beetje geregend, het drupt van de bladeren, de tuin fluistert ons toe. Vogelvaderland, vlindertoevlucht, bloemenverblijf – tussen de takken een miniem geruis, nauwelijks hoorbaar, het groen komt op adem, de acacia werpt zijn frisse schaduw over het erf. De wijnberg met zijn afgebakende, keurig netjes uitgemeten wijnstokrijen heeft zich uitgestrekt, is na de bui naar ons toe geschoven, heeft zich uitgerekt en is vlak voor het tuinhek tot stilstand gekomen. We staan schouder aan schouder voor de deur met de bladderende witte verf en ik word overvallen door het gevoel dat we dit niet vaak meer zullen doen, dat we niet vaak meer samen zo bij de paradijs tuin naar de wijnhellingen zullen staan kijken, dat we zin krijgen om onze stevige schoenen aan te trekken en weg te rennen, over de plasjes aan de kant van de weg, die snel in de zonwarme aarde wegsijpelen. Onder ons leiden twee stenen treden naar de tuin en het erf, waar vroeger varkens, kippen en ganzen scharrelden. Onder deze bomen werd groente verbouwd, in de herfst geoogst en ingemaakt, paprika, komkommers en tomaten vulden de voorraadkamer, een muurschildering, een stilleven in azijn en suiker, een in glazen potten gevangen

collectie van zwevend voedsel, de familie leefde daar in de winter van. Nu ligt er alleen nog een grasveld onder de fruitbomen, mijn tante bewerkt allang geen moestuin meer, ze zaait niets meer, bukt zich niet meer over groentebedden om onkruid te wieden en aarde los te maken. Niemand mest en slacht hier nog varkens of doodt kippen voor de soep, grijpt ze, draait ze de nek om en plukt ze. Komkommers en tomaten koop je nu gewoon bij Tesco of Spar en in de tuin groeit niets anders dan jong, lichtgroen veldbeemdgras.

In de winter zijn er geen mensen in het huis, het ademt stil en leeg, doet zijn winterslaap tussen de stemmen en geluiden die het in zijn muren heeft opgenomen, onder zijn stuc laag heeft opgeslagen. Alleen in de zomer zijn mijn nicht en tante hier, in de zomer openen ze de ramen, gooien de luiken open, laten de gordijnen wapperen, halen het linnengoed uit de kast en maken de bedden op, vullen de koelkast, zetten stoelen onder de acacia en glazen voor water en wijn op de tafel. Alleen in de zomer bewonen ze hun oude huis, alleen in de zomer laat mijn nicht met haar demente moeder Boedapest achter zodat we elkaar in het dorp ontmoeten, zodat ze de zomer met mijn ouders kunnen doorbrengen, bij wie ik me ook voor een paar dagen aansluit. Nicht en tante wonen al jaren in Boedapest, mijn nicht heeft het dorp als jonge vrouw verlaten, ze is uit haar omgeving losgebroken, dat was haar eerste stap als volwassene. Ze heeft de straten en wegen opgemeten en gezien dat ze te smal, te klein waren. Voor mij is het huis een kabinet van de herinnering, mijn eigen streekmuseum, mijn Hongarijzomer-gedenkplaats. Het legt voor mij een tijdsperiode vast, ik lees er ook mijn leven aan af, zijn slingerpaden door het verleden, een soort fotoalbum in het



muurwerk, van steen en stuc, van hout en glas, van lagen en scheuren, kieren en kleuren.

In de voormalige zomerkeuken staat nog de bleekgroene servieskast van mijn grootouders, met stoelen, tafel en slaapbank in dezelfde kleur. Achter de ruitjes het porselein waarvan ik als kind gegeten heb, het kopje met het rozenpatroon voor de *grúz*-thee, het blikje voor de kristalsuiker, die niet wit maar gelig was en waarvan ik dacht dat hij vuil was. In de la onder het tafelblad ligt nog altijd post van mijn moeder, gestuurd van West naar Oost. Haar regelmatige verslagen en getuigenissen over het leven in Duitsland, over de andere helft van haar gedeelde wereld, het handschrift op de enveloppen is direct herkenbaar als het overdadig grote en krullerige handschrift van mijn moeder, letters en woorden als bloemenslingers. Niet geschreven maar getekend, met de vulpen zorgvuldig aangebracht, de dunne lijntjes geschetst en daarna dik overgetrokken. Overlevingstekens, heimweebewijzen. Liefdeblijken uit een vreemd land. Voor haar verre, achtergelaten, niet meer aanraakbare ouders, bewaard in hun keukenla, in het hart van het huis, van het leven, te midden van hen, in het dagelijks leven voor het grijpen, met één greep onder het tafelblad voelbaar, tastbaar, zichtbaar, daar – de zinnen van mijn moeder.

Na de vlucht in 1956 kwam er geen post, een heel jaar geen brief, geen kaart. Mijn moeder heeft het me op een van die avonden tijdens onze wandeling naar het paradijsstuin-huis verteld. Een jaar lang werden er brieven door haar geschreven, dichtgeplakt, gefrankeerd, verstuurd en dan aan Hongaarse zijde onderschept. Ze bereikten nooit het dorp, de

straat, de brievenbus bij het hek, het huis, de keukentafel. Omgekeerd kwam geen enkele brief uit Hongarije in Duitsland aan. 1957 was het jaar zonder teken. Zonder zin, zonder woord. Het jaar van het zwijgen, het jaar van de stilte. Later arriveerde de eerste brief van haar zus, waarin ze schreef dat hun moeder zich destijds niet liet geruststellen, niemand had haar kunnen geruststellen. Totdat er al snel een bericht via de radio was gekomen. In december 1956 had iemand van het Rode Kruis in het vluchtelingenkamp aangeboden om via Radio Vrij Europa persoonlijke berichten, korte, kleine boodschappen te verzenden. Mijn moeder had maar één zin gesproken, die alles wat belangrijk was bevatte, alles wat gezegd en gehoord moest worden, onopgesmukt, karig, geconstrueerd uit een paar woorden, die ene zin die exact zo werd uitgezonden: het is Ili, Inka en Teri gelukt de grens over te komen en ze zijn in Duitsland. In het dorp had de buurman aan het eind van de straat een wereldontvanger en hij deed in die dagen niets anders dan naar de radio luisteren: de deur dichtdoen, de plafondlamp uitknippen, de gordijnen dichttrekken en zijn wereldontvanger aanzetten. De namen kon hij meteen plaatsen, drie jonge vrouwen uit het dorp die hij al als meisjes had gekend, als meisjes met schortjurkjes en witte strikken in het haar. Dus trok hij zijn jas aan, zette zijn hoed op, liep de straat uit naar mijn grootmoeder, duwde het hek open, ging aan die bleekgroene tafel zitten die nu in de zomerkeuken staat, legde zijn handen op het tafelzeil en gaf voor haar de zin exact zo weer: het is Ili, Inka en Teri gelukt de grens over te komen en ze zijn in Duitsland.

Mijn nicht en ik kijken naar de wijnberg, laten onze blik over de tuin glijden, over de grote verscheidenheid aan

groen, met zijn nuances van licht en donker in de grassprietten, bladeren en struiken, het mos en de varens. Zou dit geen plek voor jou zijn? vraag ik mijn nicht, en ik laat het zo luchtig, zo vrijblijvend mogelijk klinken, alsof het op dat moment toevallig in me opkomt. Want eigenlijk vraag ik: kun je het huis niet houden? Kun je het niet voor mij, omwille van mij houden? Kun je het aanhouden zodat ik er in de zomer naar kan terugkeren om het spoor van mijn herinneringen te volgen en onder deze acacia naar de stemmen van vroeger te luisteren? Want de stemmen zijn gebleven. De mensen zijn verdwenen, maar hun stemmen zijn er nog. Ik hoor ze praten en lachen; zodra ik het huis binnenloop, hoor ik ze – nee, het is anders, ik hoor ze al als ik het hek opendoe en langs het huis loop, ik hoor mijn tante roepen, mijn oom foeteren, ik hoor ze in de keuken, in de gang, in de kamer, ik hoor hun voetstappen, hun gebabbel en gelach, hun zinnen in felle discussies, hun vertrouwde, zich mengende zingzang van alledag. Nog steeds vullen hun stemmen dit huis, ze laten de gordijnen voor de openstaande ramen opbollen en dringen door naar buiten, naar de takken en twijgen.

Mijn nicht aarzelt, ze zal weten hoeveel het voor mij betekent, hoeveel het me waard is, dus schenkt ze me haar mildeste nee, alsof ze bang is me met dit nee op te schepen, me het aan te doen hier en nu een nee te horen. Ze heeft de stad nodig, zegt ze, voor haar nee geeft ze me een handvol zinnen, haar nee kleedt ze mooi in, voor mij als verklaring, voor haar als rechtvaardiging, maar we weten allebei al dat deze zomers achter ons liggen, we verliezen ze, we staan nu op het punt ze te verliezen, deze zomer is de laatste in zijn soort. Ze heeft het theater nodig, zegt ze, de concerten, mensen, cafés

en restaurants, de hartenklop, de reuring van de grote stad, de drukte, de hang naar vaart en beweging. Ze kan niet terug naar het dorp en tussen dorpingen wonen, tussen dorpingen met hun dorpsmentaliteit. Ze zal het huis opgeven, gaat ze na een stilte verder. Haar demente moeder herkent het niet, voor haar heeft het geen betekenis meer. In de zomers ervoor herkende ze het nog wel, haar bed, haar hoofdkussen, haar deur met de deurkruk, haar keukenstoel met de hoge leuning, haar gordijnen, haar naaimachine waaraan ze vroeger dag in dag uit handschoenen voor de nabijgelegen handschoenenfabriek heeft genaaid. Als een thuis voldoet het voor haar niet meer, niet als herinneringsdraad die ze zou kunnen pakken om er haar eigen beelden van te spinnen. Dus zal ook ik dit stukje aarde verliezen, deze muren en mijn moeiteloze tocht naar het verleden. We staan nog steeds bij de deur, hebben ons niet verroerd. We kijken naar de tuin, naar de rij fruitbomen en grassprietten alsof we ons elk vezeltje groen proberen in te prenten. Er loopt in deze zomerdagen iets ten einde voor ons, de ziekte snijdt door ons leven, de dood snijdt al door ons leven, we moeten iets loslaten, in deze verder draaiende wereld moeten we iets loslaten en opgeven.

• • •